

„Zeudi”, egy középkori nemesi rezidencia a Maros-völgyben
(Esettanulmány)

A Sződit birtokló Szeri Pósa család egyike azon köznemesi famíliáknak, amelyek I. Károly híveként jelentős birtokadományokban és honortisztségekben részesültek, s a tekintélyesebb nemesek soraiba emelkedtek.¹

A rendelkezésre álló okleveles anyag alapján szemléletesen kirajzolódik az a 13-14. században lezajló, a középkori társadalmi elitet érintő jelenség, mely a nemzetségi kötelekek elszakadását, a különböző nemzetségi ágak megjelenését és ezen belül is a családok kiválását eredményezte. A későközépkori nemesi rezidenciák vonatkozásában a jelenség vizsgálata igen fontos, hiszen az említett folyamat során önállóvá váló családok általában új birtokok megszerzésére és birtokközpont, rezidencia megalapítására törekedtek. A Temes-köz középkori történetének rekonstruálásához alapul szolgáló okleveles feljegyzések hiányosságához képest jó forrásadottsággal rendelkező Szeri Pósa család birtoktörténete a középkori nemesi rezidenciákra vonatkozóan igen kecsegtető eredményeket ígérő esettanulmány elvégzésére csábított. A következőkben ezt szeretnénk felvázolni, miközben e partikuláris esetet vizsgálva a középkori rezidenciák meghatározását, azonosítását segítő, a szakirodalomban már jó ideje megfogalmazott általános jellegű szempontok alkalmazhatóságát is figyelembe vesszük.²

Történeti áttekintés

A Bár-Kalán nemzetségből származó Szeri Pósa család történetét a legújabb kutatások szerint 1306-tól lehet nyomon követni. A családi levéltár fennmaradásának köszönhetően egy koherens képet alkothatunk a familia tagjainak mind hivatali, mind személyesebb életéről is.

A 14. század elején Pósa, a nemzetség Szeri ágából kiválva³ és a Csongrád megyei Szer birtokközpontot hátrahagyva, a középkori Arad, Temes és Krassó vármegye területén fekvő birtokokat szerzett meg, rezidenciáját pedig a Maros völgyében található Ara megyei Sződin alakította ki. Pósa kezdetben a tartományurak oldalán állt. A legnagyobb valószínűsége annak van, hogy Kán László erdélyi vajdát szolgálta. Károly oldalára 1310-ben állhatott át.⁴ Sződi falu⁵ birtokába Pósa talán a tartományúr híveként⁶, de

¹ A Bár-Kalán nemzetségből származó Szeri Pósa család történetére ld. Szaszko Elek doktori disszertációját: SZASZKÓ 2013.

² KUBINYI 1989, 88-89. Bár Kubinyi András a bárók csoportját vizsgálva állította fel a rezidencia meghatározását szolgáló kritériumokat, bizonyos mértékben ez a köznemesekre is vonatkoztatható, a szempontok vizsgálata során ez utóbbi esetben inkább az írott adatok hiányossága miatt ütközünk nehézségekbe. Hasonló vizsgálódása során Neumann Tibor is hangsúlyozta, hogy ezen, illetve további szempontok sem bizonyítják egyértelműen az állandó lakóhely funkciót, a nehézségek pedig csak fokozódnak, ha a család kiterjedt birtokkal, több birtokközponttal és curiával, udvarházzal, castellummal, netán várral is rendelkezett. NEUMANN 2007, 105-115.

³ Az Ellősi és a Pósa család közti birtokosztály csak 1329-ben következett be, Pósa családjának politikai és egyben vagyoni helyzetének „becbiztosítása” után. SZASZKÓ 2013, 36-39.

⁴ SZASZKÓ 2013, 21-22.

bizonyosan 1311 előtt került, hiszen ekkor már Szódi és Kér települések határa ügyében egyezkedett a két szomszédos birtokos, Pósa és Niger.⁷ A falu másik része a titeli káptalanhoz tartozott. Az oklevelekből nem derül ki pontosan, hogy a családnak sikerül-e a későbbiekben az egész possessió megszerzése.⁸ 1341-ben még biztosan csak a felét birtokolták. Károly király kérésére ugyanis az aradi káptalan az ügyben tartott vizsgálatot, hogy Szeri Pósa-t és fiait a bizerei apát tudtuk nélkül idézte meg birtokukon⁹, a vizsgálatból pedig az derült ki, hogy az apát nem saját birtokukon idéztette meg, hanem a titeli káptalan részén.¹⁰

A Pósa család ingatlanvagyonának látványos gyarapodása a birtokszerző Pósa felfelé ívelő hivatali pályájának ideje alatt figyelhető meg. 1325-ben kezdődő honorviselése által Pósa a szomszédos Krassó megyében, a honortisztségek kapcsolása következtében azonban már az egész régióban fontos szerephez és jelentős jövedelemforrásokhoz jutott.¹¹ Párhuzamosan a birtokközpontnak szánt Szódi kör is igyekezett újabb ingatlanokat szerezni. Így 1325-26-ban szerezte meg az Arad megyei Kért és Árokit, 1338-ban pedig Bodorlakát.¹² Ugyanakkor haszonélvezeti címen bérelték a birtokok közé eső, főképpen egyházi létesítmények birtokában lévő halastavakat és egyéb birtokokat, mintegy birtoktömböket alakítva így ki. Ilyen volt például az aradi káptalantól bérelt Morotva tava, a szomszédos csegezi nemes család pétermonostori, pálmonostori és mórícgáti javai¹³, vagy pedig a bizerei apátságtól bérelt Teszer.¹⁴ A Bár-Kalán nemzetség fiágon kiháló sápi ágának távoli, Somogy megyei birtokait ellenben rövid időn belül éppen a távolság miatt fellépő birtokigazgatási nehézségek miatt a Pósa-k elzalogosították.

Ahhoz, hogy Pósa éppen Szódit választotta új családi fészekének helyszínéül, a falu szomszédságában alapított Árpád-kori bencés monostor jelenlétének is lehetett némi köze. A falu megvásárlása történhetett a bizerei és a szeri monostor közvetítésével is, bár erre utaló adattal nem rendelkezünk. Ugyanakkor a szomszédos egyházi létesítmény akár a család szellemi-vallásos életének is méltó háttérrel szolgáltathatott a szeri nemzeti monostor hiányában. Más vélemény szerint a család a monostor válságos helyzetét

⁵ A Maros-völgyében elhelyezkedő falu a bizerei bencés apátságtól nyugatra, a jelenlegi Frumuşeni (Szépfalu) falu határába lokalizálható. Első írásos említése a 12. század végéről való, 14. századi átírásban fennmaradt oklevél, amelyben I. László a titeli prépostságnak adományozza a falut más birtokokkal együtt. GYÖRFFY 1987, 186., DL. 87218 = AOKt XXXI. 754.

⁶ Ismeretes, hogy Kán László kiterjedt birtokokkal rendelkezett a vidéken és befolyása Csongrád megyéig kiterjedt. ENGEL 2013, 340.

⁷ DL 91166 = AOKt III. 83.

⁸ SZASZKÓ 2013, 22, 71. j. 1310-ben szerezte meg Pósa az ugyancsak Arad megyei Makra szőlőt is. JUHÁSZ 1962, 10.

⁹ AOKt XXV. 1341. 60. A birtok neve hiányos.

¹⁰ AOKt XXV. 1341. 95.

¹¹ Előbb a temesi részek főkapitányának, majd krassói ispánnak nevezi ki a király. Szeri Pósa cursus honorumját összegzi SZASZKÓ, 2013, 24, 1. táblázat, a Pósa család anjou-kori birtokszerkezetére pedig ld. SZASZKÓ 2013, 60, 2. tábl.

¹² SZASZKÓ 2013, 34. Ez időben Krassó megyében is újabb birtokokhoz jutott hozzá, így 1330-ban adomány címen megkapta Kúke és Vitelnek birtokokat, 1333-ban Rudarót, 1348/49-ben Csatárt, 1347-ben Dobrovicát és Dubját, 1342-ben Neszebért, 1349-ben pedig Péterfalvát.

¹³ SZASZKÓ 2013, 34,

¹⁴ DL 91910.

és gyenge, illetve éppen hiányzó vezetését használhatta ki, és tett szert itteni birtokaira.¹⁵ A rendelkezésre álló adatok ezt sem igazolják egyértelműen. Párhuzamként megemlíthető, hogy hasonló jogtalan használat miatt az ugyancsak belviszályok következtében meggyengült hatalmú garamszentbenedeki apátsággal is összetűzésbe került annak Csongrád megyei földbirtokainak kapcsán.¹⁶ Apáti viszont erre vonatkozóan az oklevelekből kiderül, hogy a Pósa család és a bizerei apátok viszonya igencsak szeszélyes, hol peres társakként, hol pedig ellenperesekként tűnnek fel, illetve több alkalommal jelennek meg a Pósa család tagjai a bizerei apát ügyintézőjeként¹⁷, de akár fordított helyzet is előfordult. Kezdetben mindenképpen jó kapcsolat állhatott fenn. Az 1330-as évek végén István álszerzetes vette birtokába az apátság vezetését¹⁸, s feltételezhetjük, hogy bizonyos földeket elidegeníthetett a Pósa család részére. Tény, hogy 1341-ben az új apát, Mihály, már perben áll szomszédjával. Ekkor következik be a fentebbi sorokban már említett téves birtokrészen való megidézése a Pósa fiaknak az újdonsült apát részéről, valószínűleg az ügyben való járatlanság következményeként. A későbbiekben azonban több alkalommal tűnik ki a bizerei apáttal fenntartott jó viszony. 1423-ban a pápa teljes bűnbocsánatban részesíti Pósa Pétert és feleségét, Himfy Apollóniát. A kérvényt a pápának minden jel szerint Imre fia, Balázs csanádi szerzetes közvetíthette, aki ugyanakkor nyerte el az egyházfő kinevezését a László apát halála által megüresedett és korábban Zsigmond király rendeletéből Balázs által betöltött bizerei apáti címre.¹⁹ A Pósa család által a bizerei monostor javára tett bármilyen jellegű adományról ellenben nincs jelenlegi ismeretünk szerint feljegyzés.

A Szódi birtokközpont, s az udvarházra utaló adatok igen későn, 1344-től jelennek meg az írott forrásokban. Szódi vásárlása és az Arad vármegyei falu körüli birtokszerzési törekvések Pósa távolabb eső honortisztásgeinek gyakorlási helyszínétől véleményünk szerint azt mutatja, hogy valamilyen rezidenciának már kezdetektől kellett itt lennie, ahol már kezdetekben, Pósa krassói ispáni honorjának viseléséig a család berendezkedhetett. Minden esetre Pósa mesternek ekkor, 1344-ben említik tudomásunk szerint először curiáját és az ott található házát (*domus*)²⁰. Az oklevélből immár a 14. század derekára kiépült nemesi curia képe tárul elénk. Sajnálatos módon a telek elrendezését illetően pontosabb adatokat nem jegyeztek fel, csupán annyi szűrhető ki az okirat leírásából, hogy a curián belül megtalálható a már említett nemesi lakóház, valamint jobbágyházak. Tágas istállóknak és egyéb gazdasági épületeknek is kellett itt lenniük, hiszen 20 darab

¹⁵ BURNICHIOIU 2011, 31.

¹⁶ KARÁCSONYI 1897, 60.

¹⁷ A kutatásom elején előkerülő, igen kézenfekvő 1321. évi adatból Pósa fia, Jakab bizerei apátról értesülünk. JUHÁSZ 1962, 19, 7 old. A család és a bizerei apátság „jószomszédi” viszonyát túlságosan is megalapozó adat azonban, mint hamarosan kiderült téves. Juhász következő, 20. számú regesztájában már Pósa fia János apát áll ugyanazon személyre vonatkozóan. Tulajdonképpen szó sincs rokoni kapcsolatról a két személy között, hanem a bizerei apátság és Dormán Pál és Gergely fia András közötti, az Arad megyei Fehéregyháza (*Alba Ecclesia*) birtok ügyében folyó pereskedés során Szeri Pósa feltehetőleg Jakab apát ügyét segítette elő (DL 91193= AOklt VI. 1321-1322, 96. és 120). Lásd erre még BOLDEA 2013, 243.

¹⁸ RUSU 2011, 120.

¹⁹ ZSO. X. 41-42. SZASZKÓ 2013, 84, 413. jegyzet.

²⁰ DL 91350 = AOklt XXVIII. 465. A kivizsgálást kérő két nappal korábbi folyamodványban csupán Szódi *possessio* áll. FEKETE NAGY. I. cs. 1344. június 24, 73-74 old.

ökröt, 70 darab marhát és egyéb jószágot hajtottak el a hatalmaskodók a nemesi curiából.

Ugyanebben az oklevélben a család itteni *viceofficialis*-at is megemlítik, valamint famulusát és procuratorát.²¹ Pósa panaszának előterjesztője egy másik megbízott procurator, Szódi Szabó Mihály (*Michaelis Sartor de Zewdy*), aki ura nevében tiltakozott az aradi káptalan előtt az Arad vármegyei hatóságok említett hatalmaskodása ellen. 1344-ben Pósa mester tehát Szódi birtoka táján két ügyintézővel is rendelkezik, akik feltehetőleg a Szódi birtokot is igazgatták távolléte alatt és egyéb helyi peres dolgaiban jártak el. 1349-ben egyébként famulusa, Heym fia Péter már krassói alispánként szerepel Pósa fia János mellett, tehát inkább a családfők familiárisaként működött a család szolgálatában és nem egyszerű birtokintézőként.²²

Érdekes a fent említett oklevél azon adata, mely szerint a támadás során a szódi plébánost is megsebesítették. Kérdés, hogy a plébános jelenléte csupán véletlenszerű, nem kizárt ugyanis, hogy a család tagjai a plébániatemplom kegyurai voltak, s ezáltal a pap akár a család gyóntatójának szerepét is betölthette. Azt a kérdést is feltehetjük, hogy maga a templom vajon a nemesi curia határain belül állt-e, mint ez sok más esetben adatható. Ezen részletek tisztázását azonban a rendelkezésre álló későbbi írásos feljegyzések nem teszik lehetővé.

A Szódi birtok megszerzése és a curia első említése között eltelt nagyjából 35 év időszakából nem áll rendelkezésünkre oklevél. A curiáról is szót ejtő iratok már Pósa kiteljesedett pályafutása és módos vagyoni állapota idején keltek és egy már kialakult állapotot tükröznek. Vizsgálatunk tárgyát illetően sajnos a források a későbbiekben sem halmoznak el túl sok adattal.

Bizonyosan a Szódi rezidencián mondott le 1346 telén Pósa unokahúga, Margit, a hátszegi várnagy felesége a leánynegyed címén neki járó jussáról a Póság javára.²³ Az oklevélben csupán Szódi falut nevezik meg (*villa Zewdy*). Az eseményen jelen volt az aradi káptalan által kiküldött tanún kívül Bereczk bizerei apát és egy szerzetes is, ami a család és az apátság közti jó viszonyra enged következtetni²⁴.

A Szódi rezidencia Pósa idejében minden jel szerint nem több egy átlagosnak vélhető nemesi curiánál. Ezt valamilyen formában már a kezdetekkor, közvetlen a birtok megvásárlása után kiépíthették, hogy az ősi családi birtokról elköltöző Szeri Pósa családja és szolgálónépe számára alkalmas szállást biztosítson. Pósa hivatali kinevezéséig feltehetőleg itt élt a család, ebből a periódusból azonban nem rendelkezünk írott adatokkal. Közvetett adatok alapján feltételezhetjük, hogy Pósa birtokközpontja tájékán ügködik ekkor éppen. Honortisztvisége viselése idején Pósa nyilvánvalóan leginkább annak hatáskörzetében tartózkodott, illetve a tisztséghez tartozó várak egyikében, valószínűleg Illyéden rezidált. Egy okleveles adat alapján arra következtethetünk, hogy családja is

²¹ Heym fia Pétert végig Pósa szolgálatában találjuk, később a krassói alispáni tisztségig is eljut. Engel Pál Himfi Péternek írta át az oklevélben Heym fia Péterként szereplő személyt. Szaszko Elek arra hívta fel a figyelmet, hogy az illető nem tagja a Himfi családnak, SZASZKÓ 2013, 40, 159. j. A román szakirodalom ellenben Himfi Benedek öccsével azonosítja. Lásd erre: POPA-GORJANU 2007, 368-369., BOLDEA 2013, 244.

²² DL 91403. ENGEL 1996a, 143.

²³ DL 91374.

²⁴ Úgy tűnik, kapcsolatuk minőségét az apát személye nagyban befolyásolta. Az új apát kinevezése valamikor az eseményt megelőző öt év leforgása alatt következett be.

követte.²⁵ 1346-ben ugyanis Pósa mester egész családjával: feleségével, fiával, Lászlóval és annak feleségével, valamint kíséretével, szolgálival, állataival családi birtokukra indultak lóháton és kocsin.²⁶ Útjukon támadás érte őket, a Temes megyei Petre falu Temes folyón átvezető hídját lerombolták, a kíséret három tagját és lovaikat megsebesítették, juhaikat és egyéb vagyontárgyaikat pedig ellopták. Az 1344-ben Sződin bekövetkező hatalmaskodás kiváltotta peres okiratokban nem kerül említésre, hogy Pósa feleségét vagy más családtagját is sérelem érte volna. Ebből arra következtethetnénk, hogy a család női és esetleges kiskorú tagjai nem voltak tanúi a jelenetnek, hanem legvalószínűbb módon a szolgálatot teljesítő felnőtt férfiak társaságában lehettek. Pósa utolsó levelci szintén Illyéden keltek²⁷, halála valamikor az 1352-és év végén következett be.

A Pósa család Sződi falu körül szerveződött ingó és ingatlan vagyonáról további részleteket eláruló oklevél már a családfő, Pósa halála után kelt. Az 1354-es keltezésű okiratból arról értesülünk, hogy Pósa fia, István hajóval rendelkezett, mely a Sződi possessio melletti kikötőben állt.²⁸ A panaszlevél szerint a királyi hadseregbe tartó nemesek, elkergetvén István hajósait, erőszakkal elvitték annak hajóját, több jobbágyot és asszonyt megöltek és félholtra vertek, a sződi curiában, István házában tartózkodó udvarbíró pedig az erőszakoskodók elől menekülni kényszerült.²⁹ A panaszlevél ezúttal egy más megbízott, Ivánka fia Domokos, bizerei официális terjesztette elő az aradi káptalan számára.

A Maroson lebonyolított hajózás már az Árpád-kortól jól adatolt, elsősorban a folyó völgyében elhelyezkedő monostorok sókereskedelme kapcsán. Ezek közé tartozott a Sződitől délkeletre elhelyezkedő Bizere apátság is.³⁰ Bizere monostor feltárásakor a monostor mellett is kikötőre utaló szerkezetek kerültek elő, s egy „hajó” maradványát is megtalálták.³¹ A család a Maroson, Ároki nevű birtokán révvel is rendelkezett, az itt szedett vámból származó jövedelmet közösen bírták a szomszédos Lackfiakkal, sógori kapcsolatuk ellenére nem éppen békés viszonyok között.³² Egy későbbi oklevélből arra következtethetnénk, hogy az Ároki birtokon található rév és a Sződi birtok melletti kikötő egy és ugyanaz lenne³³, bár a Lackfiakkal közösen bírt vámot az előzőekben

²⁵ Főképpen a család női tagjaira gondolunk itt, hiszen, mint ismeretes, fiai már a kezdetektől elkísérték apjukat hivatalában, sőt társaivá is tette őket.

²⁶ DL 91375-6. A családi birtokot nem nevezi meg az oklevél, ennél fogva Sződin kívül más birtokukra is mehettek. Az oklevélben leírt támadás egyébként éppen saját birtokukhoz tartozó Petrefalván érte őket.

²⁷ DL 91419, DF 254974 (Krassó. III. 24.)

²⁸ DL 91465.

²⁹ DL 91465: „... *navem in porty dicti magistri Stephani Zeudy vocatam existentis a nautis suos ipsos affugando potentialiter abstulissent, sex iobagiones et duas feminas de eadem Zeudy interfecissent, alios vero etiam quamplures iobagiones eiusdem magistri Stephani diris vulneribus semivivos reliquissent et iudicem curie sue in eadem Zeudy habite ad propriam domum dicti magistri Stephani in ipsa curia sua existentem armatis manibus affugassent et nisi sefuge presidio ad ipsam domum incidendo evadare potuissent, ipsum utique interficere voluissent...*”. FEKETE NAGY 1. cs.: 1354. június 25. 172-174. (695-697).

³⁰ DL 29450, DL 31121.

³¹ A lelet a korszakban egyedülállónak számít, rétegtanilag a XIII. század előtti időszakban állt használatban, utólag habarcs keverésére használták fel. RUSU-TODA 2011, 83.

³² Pósa fiai kétszer is panaszt emeltek a Lackfiak ellen, akik a vámjövedelem teljes összegét kisajtították. DL 91556, DL 91693.

³³ Az 1458-as birtokzálogot feljegyző, a későbbiekben még említésre kerülő oklevélről van szó, melyben a *necon medietatem vadi in facie eiusdem possessionis Zeudy super fluvius Marusi existentem* meg-

mindig Árokinak nevezték az oklevelekben. Ráadásul Ároki Aradtól nyugatra eső lokalizálása miatt ez az adat mégsem tűnik meggyőző érvenek a két rév azonosságára vonatkozóan.³⁴

1409-ben Szódi Pósa unokája, az előbb említett István fia Györgyre vonatkozó ítélet kapcsán említik egy oklevélben György szódi curiáját³⁵, ugyanakkor pedig István másik fia, Péter is innen ad ki oklevelet.³⁶ Azt láthatjuk tehát, hogy Pósa halálát követően a Szódi rezidencia István, majd fiai használatában van. István feltehetőleg kiépítésén is szorgoskodott, legalábbis az ő idejében már kikötő és hajó segítette a család hivatali és személyes ügyeinek intézése miatt szükséges utazásokat.

A család bővülésével a második generációtól kezdődően felmerül immár több lakóház létének szükségessége, főképpen, ha arra gondolunk, hogy Pósanak öt felnőttkort megért fia volt. Igaz, ezek közül csak kettő, László és István rendelkezett örökösökkel, László fia pedig magtalanul hunyt el.³⁷ Úgy gondoljuk, ide vonhatók azok a kutatási eredmények, melyek a Pósa család birtokigazgatásával kapcsolatosak³⁸. Ezek arról tanúskodnak, hogy Pósa fiai „munkamegosztásszerűen” vették ki részüket a családi birtok ügyeinek intézéséből. Valamilyen formában a családi birtok felosztásának lehetünk tanúi, de nem a korban megszokott módon történő, írásban foglalt tulajdonképpeni birtokosztályról van szó, hanem Szaszko Elek megfogalmazásával élve „illetékességi és eljárási hatókörökre osztották fel” a birtokot. Kapcsolatuk során nem lehet végig fellelni nyomát ellentétnek vagy vitának, egymást segítve, valamelyik testvér hiányában (katonai karrierjüknel és udvari lovag minőségüknel fogva gyakran vettek részt hadjáratokon) a másikat helyettesítve igazgatták a család kiterjedt birtokát. Az is jellemző, hogy a fivérek által megbízott tisztviselők sem a család nevében vagy az összes testvér nevében jártak el, hanem mindig az illetékes testvér nevében.

A birtokokkal kapcsolatos intézkedéseket írásba foglaló oklevelekből azt lehet kikövetkeztetni, hogy a krassói birtokokat a két idősebb fivér, László és Balázs igazgatta, az Arad megyei birtokok ügyében István járt el, a legfiatalabbra, Miklósrá pedig a Csongrád megyei birtokok voltak bízva.³⁹ Jánosról kevesebbet tudunk, a testvérek közül ő hunyt el a legkorábban, 1350-ben, még apja előtt. Funkciója és személyes birtokügyei miatt többnyire Krassó megyében tartózkodott, ahol galambóci várnagyi, majd krassói ispáni tisztebe nevezte ki a király.⁴⁰

Úgy gondoljuk, ez még inkább megerősíti azt a feltételezést, hogy a fivérek között létezhetett nem csupán a birtokok igazgatására, de azok tényleges használatára is vonatkozó szóbeli megegyezés is, mely szerint mindeniknek juthatott egy önálló birtoktest és birtokközpont, egy lakóházzal vagy udvarházzal. László apja mellett ügködött Krassóban és, mint korábban láttuk, 1346-ben nős volt, felesége pedig vele tartózkodott

fogalmazás, tehát a rév csupán felének elzalogosítása miatt gondolhatnánk a kettő azonosságára, hiszen Ároki esetében is csak a rév jövedelme felével rendelkeztek. Erre az azonosságra Ligia Boldea is utalt tanulmányában: BOLDEA 2012, 238.

³⁴ GYÖRFFY 1987. I. 172.

³⁵ DL 92339 = ZsO II/2. 6757.

³⁶ DL 923340 = ZsO II/2. 6758.

³⁷ ENGEL 2001, Bár-Kalán nemzetség családfája, Szeri ág. II. tábla.

³⁸ SZASZKÓ 2013, 50-54.

³⁹ SZASZKÓ 2013, 51.

⁴⁰ ENGEL 1996, 143.

a déli megyében. Az oklevél szerint a két család, élükön Pósa és László, Petre faluba tartottak, nem tudjuk, hogy utazásuk célpontját képezte-e vagy innen esetleg továbbmentek volna Sződibe. A fivérek birtokmegosztása során László választhatta a Krassóhoz közel eső Petrét, ahova szülei is elkísérhették ideig-óráig, hiszen mindketten hadjáratra készültek, távollétük alatt pedig feleségeik együtt lakhattak.

Balázs mester 1360-ban a gatályi congregáción tett panaszát egy Krassó megyei birtokon (Dobrocsa) lerombolt hid ügyében. Róla azt tudjuk, hogy Gatályt és egyéb kiterjedt omori birtokokat kapott meg felesége révén eljegyzésükkor az Omori családtól⁴¹, amelyre 1347-ben kerülhetett sor. A krassói Pósa fi birtokok egyik központja Agyagos volt⁴², mely a régiót átszelő egyik fő észak-dél irányú közlekedési útvonala mentén feküdt (2. kép). Egy 1358. évi megyei kiadványban Pósa fia, Balázs mester agyagosiként szerepel.⁴³ Az előnév jelenlegi ismereteink szerint csupán egyszer fordul elő és ez alapján, valamint további konkrét adatok hiányában csupán feltételezhetjük, hogy Balázs Agyagoson rendezkedhetett be a család itteni birtokain, valamint a házassága révén megszerzett ugyancsak itteni birtokrészek szomszédságában. Egyébként László és Balázs hamar elhunytak, egyik 1363-ban, másik öt évvel később. Így a legidősebb családfő Pósa fia, István lett. Mellette öccse, Miklós, valamint unokaöccse, László fia, János vittek tovább a család birtokgyarapító és igazgató tevékenységét.

A birtokok ilyenén felosztása később, Pósa ükunokái között oklevélbe foglalt egyezés formájában is megvalósult, ugyanis 1417-ben a Pósa fiak az aradi káptalan előtt egyezséget kötöttek egymás között birtokaik igazgatása és védelme érdekében.⁴⁴ Jogi értelemben vett birtokosztály még mindig, illetve ezután sem következik be. A felhozott okok között az szerepel, hogy birtokaik elszórtsága és lakóhelyüktől való távolsága miatt szeretnék megátolni azok elpusztulását és jobbágyaik jobb védelme érdekében meg egyeznek azok használatáról. Mégpedig úgy, hogy István fia István és unokatestvére, Miklós fia Gábor összes Krassó megyei, a Nyaragh és az Igan folyók melletti birtokaikat és birtokrészeit, valamint Barlad és Mynes⁴⁵ birtokokat az előbbi testvéreinek, Györgynek hagyják. István és György pedig Beel és Hódos kerületben fekvő összes birtokaikat Gábornak adják. György a Tiszán inneni, bármely megyében fekvő összes birtokát pedig édestestvéreinek, Istvánnak átadja 12 évre kezelés, gondozás és használat céljából, akárcsak a többi. Ha a törököktől magukat nem tudnák megvédeni, valamint a pereskedők ellen nem tudják egymást megoltalmazni, kötelesek egymást a háborítatlanul maradt birtokba, illetve birtokrészbe beengedni. Ugyanakkor ígéretet tettek arra, hogy 12 év lejárta után a kapott birtokot és birtokrészt pereskedés nélkül visszaadják jogos tulajdonosának, az ott található épületekkel, malmokkal és egyéb haszonvételekkel együtt, kivéve a rendes lakóhelyül használt házat. Az oklevél szövegéből arra lehet következtetni tehát, hogy István fia György Krassó megyében volt érdekelt. Gábor Hódost kapta meg unokafivéreiről. 1410 körül még György az, aki innen írja missilisét.⁴⁶

⁴¹ DL 71413 = AOkt XVII. 151.

⁴² Nem ismerjük, hogy mikor került be a család ingatlanvagyonába.

⁴³ DL 91522.

⁴⁴ DL 93945 = ZsO VI, 808. Hasonló egyezséget kötöttek a török fenyegetettség miatt a Zoborvidéki Forgácsok is mintegy másfél évszázaddal később, védelmükre a kastélyok megerősítését is felvállalták. Neumann 2007. 107. A Temes-közben élő lakosság a török betörésektől és az előlük menekülő balkáni népek rablásaitól már a 14. század végétől kellett tartson. DL. 92129.

⁴⁵ Egy harmadik birtok neve hiányzik.

⁴⁶ DL 94018 = ZsO. II/2. 8147.

Istvánról elképzelhető, hogy Szódin maradt. Itt az oklevelekben használatos birtoknevek előtagként való használata jöhetne segítségünkre, amennyiben szereplőink esetében rendelkezünk ilyen adatokkal. A birtokközpont nevének a személyneveket kísérő előtagként való megjelenése utalhat, mint tudjuk, a család, illetve családtag rezidenciájának hollétére, illetve ez ügyben érdemes leellenőrizni, hogy tényleg rezidenciára utal-e, vagy csupán az uradalom birtoklását jelzi.⁴⁷

Vizsgálatunk során legelőször azzal szembesültünk, hogy az oklevelek leggyakrabban több családtagot, testvért említenek egy helyütt, mint Pósa fiait, leszármazóit, ennél fogva a birtoknév gyűjtő jelleget kap, illetve Pósa nevéhez kapcsolódik. S bár igenis utal birtokukra, ennél többet azonban nem lehet belőle kikövetkeztetni, főleg rezidenciát nem. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a birtoknév előtagot úgy tűnik, akkor használják előszeretettel, amikor valamely újabban megszerzett birtokkal kapcsolatban állítanak ki oklevelet, tehát mintegy üzenet- vagy jelzésszerűen.⁴⁸ Kivételt képeznek ez alól az „ősi” birtokközpontok nevei (Szeri, Szódi), viszont ez esetben inkább azért maradtak használatban hosszabb ideig egy-egy család megjelölésére, mert így váltak ismertté, és az oklevelekben a kortársaknak is e névvel azonosították a családalapító, legtöbbször fényes karriert befutó ős leszármazójaként megjelölt későbbi generációk tagjait. A Szódi előtagot a XIV. században ritkábban használták, ekkor még a Szeri előtag jelenik meg a leggyakrabban, az előbbi csupán a második generációtól kezdődően követhető nyomon. Először a csanádi káptalan egy 1363-ban kelt kiadványban szerepel a nevük előtt Szódi, ezt követően pedig 1370-ben.⁴⁹ A korai és esetleges előfordulásokat követően a Zsigmond korban említik így őket mind gyakrabban az oklevelek, amellet, hogy a Szeri előtagot is párhuzamosan használták.⁵⁰ A Szódi előtag utolsó ismert előfordulása nem 1448-ból adatható, hanem 1463-ban⁵¹, de mégis szembetűnik, hogy a 15. század második felében a család 1471-es évi kihalásáig csak egyszer jelenik meg.

Összegezve a birtok előnevek használatára vonatkozó adatsort, kijelenthetjük: ezek nem szükségszerűen utalnak az illető személy rezidenciájának helyére is. 1370-ben például Pósa fiait Árokinak nevezi meg az oklevél és később, 1446-ban pedig kétszer innen

⁴⁷ Azt vehetjük észre, hogy a birtoknév igazán sokra nem vezet, hanem az éppen tárgyalandó birtokügytől függően nevezik a személyeket így vagy úgy. Ezt esetünkben jól példázza két oklevél: az egyik 1407. szept. 20-án (DL 92295 = ZsO II/2. 5739), a másik 1409. április 30-án kelt (DL 92339 = ZsO II/2. 6757). Az elsőben Hodusi Pósa fiai szerepelnek, a másodikban Szódi Pósa fiai, értelemszerűen Hódos, illetve Szódi birtokuk kapcsán. Ugyanakkor a Pósa család esetében azt kell megállapítanunk, hogy a birtok előnév jelentős mértékben rögzült, főképpen, ha a szeri előnevet vizsgáljuk, melyet a Zsigmond-korban is előszeretettel használnak a későbbi generációk is, bár már ekkor egy évszázadja Szódi volt a családi rezidencia.

⁴⁸ Hódos esetében legalábbis ez tűnik ki, mint fentebb rámutattunk. Ugyanez az eljárás Szódi esetében is előfordul.

⁴⁹ 1363: DL 91697, 1370: DL 91760. Tisztában vagyunk azzal, hogy az ilyesfajta „statisztika” a fenn nem maradt oklevelek miatt nem mutat valós képet, de egy bizonyos tendenciát fel lehet ismerni.

⁵⁰ 1406-tól kezdődően folyamatosan megjelenik a család tagjainak neve előtt, 1406-ban háromszor, majd 1407-ben egyszer, 1409-ben két alkalommal, 1410-ben megint egyszer, 1411-ben és 1416-ban kétszer, utána pedig 1418, 1419, 1422, 1428, 1438-ban egyszer.

⁵¹ A Temes megyére vonatkozó 1430-1470 között kiadott okleveleket tartalmazó legújabb oklevéltár (lásd 56. jegyzet) még mindig tartalmaz olyan kiadványokat, melyek úgy tűnik elkerülték a kutatás figyelmét. Ilyen az 1438-as, illetve az 1463-as oklevél is a Szeri Póságokra vonatkozóan.

idézük őket meg.⁵² Idézésről ismeretünk van még Tömörkényben⁵³ (Pósafi Pétert és Györgyöt –)

A Sződin található kastélyról, erődített udvarházzal a Pósafi család, illetve birtokuk történetének befejező aktusát írásba foglaló oklevélből, csupán 1471-ben értesülünk. A fiúutód nélkül elhunyt Pósafi Istvánra maradt családi birtokot Mátyás király a Gúti Országoknak és Nádasi Ongoroknak adományozta, az aktust írásba foglaló közös adománylevélből az egész Pósafi birtok ekkori állományára fény derül. Ugyanakkor ez az első fennmaradt írásos lejegyzése a Szödi castellumnak. Fontos megjegyezni, hogy a család ekkor rendelkezett már egy második kastéllyal is Hódos birtokon. Hódos birtokot valamikor 1405-öt megelőzően kapta a család Zsigmond királytól adományba⁵⁴ a Himfy család ellenében, aki szintén érdekelt volt a jószág megszerzésében és erőfeszítéseket tett annak érdekében.⁵⁵ Ezzel a szerzeménnyel a Pósa család birtoka elérte legnagyobb kiterjedtségét. Az itteni castellumról abból az oklevélből értesülünk, melyben 1458 telén az aradi káptalan előtt Pósafi István 87 birtokát elzálogosítja rokonainak, és pedig a Geszti, Macedóniai és Forgách családoknak 12000 arany forintért⁵⁶, melyet később más birtokok elzálogosítása követi. Szerepel közöttük Hódos kastély és a mezőváros, a hozzájuk tartozó birtokkal együtt, valamint a Szödi birtok is. Az oklevél azért is fontos, mert benne még nem esik szó Szödi castellumról, hanem curia és házként tartják továbbra is számon a rezidenciát. Amennyiben megbízhatunk az oklevélben használt terminusok objektív használatában, akkor Szödin 1458-ban még valóban nem állt erődített udvarház és ennek kiépítésére csak ezt követően, illetve 1471-et megelőzően került sor. Ebből az is következne, hogy nem a Pósafiai építették fel. Más megközelítésben, mivel Szödi mégiscsak a család fő birtokközpontjának számított, melyet a család a régióban történő megtelepedésének kezdete óta bírt, kiépítésére hamarabb is sor kerülhetett, de említését valamiért nem tartották fontosnak, illetve a korszakban megszokottnak számított, hogy egy vagyonos nemesi család ilyen erődített udvarházzal rendelkezett és csupán a határjárások, birtokadományok esetében nevezték meg pontosabban az ingatlanokat. A kérdés mégiscsak fennmarad: miért akkor a megkülönböztetés a két rezidencia megnevezése között, mit takar a két terminus? Erre még visszatérünk a két castellum régészeti tárgyalásánál. Minden esetre az bizonyos, hogy az építési engedély feltehetően nem maradt fenn sem Szödi, sem Hódos esetében, mint ahogyan az sok más castellum esetében így történt akár a közelebbi régiót, akár egész Magyarország területét vizsgáljuk.

1472-ben kelt egy újabb oklevél, mely szintén a családi birtokokon található kastélyokról is megemlékszik.⁵⁷ A birtok eladományozása és ezáltal Pósafi István özvegyének és lányának kismizmzése jogos felháborodást keltett a tágabb család körében is, mely úgy tűnik fizikai ellenállásban is megnyilvánult, hiszen a birtokba bevezett Gúti Országok és Nádasi Ongorok erővel próbálták átvenni az egykori Pósafi uradalmakat. A panaszlevél szerint azok embereikkel, zsoldosokkal és ostromgépekkel támadták meg

⁵² 1370: DL 91763-64, 1446: DL 93028, DL 93061.

⁵³ 1407: DL 92283.

⁵⁴ DL 92247 = ZsO II/1. 4164.

⁵⁵ A két család egyébként Pósafi Péter és Himfy Apollónia házassága révén rokonsági viszonyban állt, de a Himfyek a király ellenes táborba tartoztak, feltehetőleg ezért döntött a király a Pósafiai javára.

⁵⁶ DF 261895 = TEMESO. II. 278.

⁵⁷ DL 17282.

a sződi, hódosi, mácsalaki, gyelídi és derekegyházi castellumokat. Sződiről azt állítja Fruzsina asszony, hogy a *fortaliciumot* fel is gyújtották és őt onnan kiűzték, valamint sok szolgáját megölték. Az utóbbi három castellumról most esik először említés és amint erre már Szaszko Elek is felhívta a figyelmet, nagy valószínűséggel az okozott károk súlyosbítására irányított túlzásról lehet szó és minden bizonnyal csupán egyszerűbb udvarházakat takar a terminus. Ezt megerősíti az is, hogy az adománylevélben, az iktatást feljegyző, valamint a későbbi privilegialis oklevélben csupán Sződi és Hódos szerepel kastélyként. Egyébként a birtokba történő beiktatás helyszínéről is a két kastély szolgált.⁵⁸

Az újadományosokat 1475-ben privilegialis adománylevéllel birtokjogukban megerősíti a király⁵⁹, majd 1506-ban, ifjabbik Nádasdi Ongor János halála után, családjá részét a Pósa fiak leányágon leszármazott utódai, a Gersei Pethők kapják meg utólagos igazgatószolgálatként.⁶⁰ Ők ekkor csak a Sződi kastély felét, valamint a Mácsalaka és Hódos birtokok egyik részét kapják meg, minden jel szerint tehát Sződi kastély másik fele és Hódos kastély az Országokat illette meg. Ekkor még egyéb adatokat is megtudunk, mégpedig, hogy az iktatáson jelen van többek között ismét a bizerei apát, de kecskeméti Pathochy Bertalan királyi lovag, Ország Lőrinc vejének Sződi kastély őt illeto részét képviselő Sződi várnagy is. Kecskeméti Pathochy Bertalannak a Sződi birtokból, illetve kastélyból is része van 1506-ban, részéről kinevezett várnagy Kebles György mester.⁶¹ A későbbi birtokosok tehát várnagyot neveztek ki a sződi castellum igazgatására, ezt megelőzően sződi várnagyról nincs tudomásunk, a Pósa fi család szolgálatában csupán officálisok voltak, több birtokon is. Egyébként más kastélyoknál is megfigyelhető, hogy a kései periódusban, a 15. század végén vagy a 16. század elején említik várnagyjaikat, ami a végvárakká való átalakításukra is utalhat.⁶² Az 1506-os évi iktatáson Mácsalakat és Hódost csak possessióként említik. Koppány Tibor szerint Mácsalaka castellum az 1472-es támadáskor elpusztult és emiatt nem említik többet.⁶³

1509-től kezdődően megjelenik az írott forrásokban Ghersei Petheffy Ferenc és György és Kecskeméti Pathochy Bertalan özvegye, Dorottya asszony birtokában egy Temes megyei Pósa kastély castellum⁶⁴, melynek várnagya 1511-ben Bésán Bertalan.⁶⁵ Jelen pillanatban nem tudunk még állást foglalni e castellummal kapcsolatban, egyik lehetséges értelmezése, hogy Hódos kastély él tovább hajdani birtokosának neve alatt.⁶⁶

⁵⁸ DL 17273 = Krassó III. 326.

⁵⁹ DL 17273 = Krassó III. 326.

⁶⁰ DL 93724-25, DF 273999 = HO. V. 259

⁶¹ DF 273999 = HO. V. 259. Jelen tanulmányban nem szeretnénk részletezni a Sződi kastély utólagos birtokosainak kérdését.

⁶² Ilyen például a térségben Marzsina, Monostor, Facsád.

⁶³ KOPPÁNY 1999, 175-176.

⁶⁴ DL 93474.

⁶⁵ KRASSÓ III. 367.

⁶⁶ A két castellum azonosságának egyéb ütközőiről lentebb, a régészeti leírásnál beszélünk még.

Szödi kastély ellenben biztosan továbbra is áll, várnagyait a későbbiekben is emlegetik⁶⁷. Ha igaz az oklevélbe foglalt panasz, miszerint a fortaliciumot felgyújtották, akkor teljesen nem pusztult el, illetve a fortaliciumot értelmezhetjük csupán palánkként is. A későbbiekben már gyaníthatóan elsődlegesen katonai szerepet tölt be és a végvári rendszer erődítményeinek sorát gyarapítja⁶⁸.

A szödi és a mellékrezidenciák régészeti azonosítása

A szödi castellum jelenleg terepen jól beazonosítható. Az erődítményt már 1883-ban helyesen azonosította Pontelli István, amelynek felszínéről a leírások szerint főként hódoltságkori és török kerámiát gyűjtött össze.⁶⁹ Ennek ellenére a későbbiek során több ízben is helytelenül nevezik meg, illetve azonosítják. Így már Márki a szomszédos bizerei apátság romjaival vélte azonosnak⁷⁰, melynek alaprajzát Rác Károly közölte 1883-ban.⁷¹ Márki a kolostor kútját őrző torony maradványait a kastély öregtoronyának határozta meg. Az aradi várak repertóriumában még mindig zavar tárgya az erődítmény, illetve neve alapján Szöd címszónál az ugyancsak a Maros völgyében található *castellum Zadya*-val való azonosságot javasolják a szerzők, megemlítvén a Szépfaluvál való azonosság kérdéses lehetőségét is.⁷² Ellenben az előbbi és a Szépfalu (Frumuşeni)⁷³ címszónál szereplő várat, melynek történelmi adatai hiányosak és Zadya-ra vonatkoznak voltaképpen, mégis külön objektumként kezelték. A térbeli azonosítását tekintve a zavar az egy évvel később magyarul megjelent Arad és Temes megye erődítményeit bemutató tanulmányban is jelen van.⁷⁴ Koppány Tibor ugyancsak 1999-ben megjelent kastély adattárában szintén a bizerei apátság romjaival való azonosság szerepel⁷⁵, melyet helytelenül legutóbb Szaszko Elek is átvett⁷⁶, miközben a Bizerei apátságról megjelent monográfiatorozat első kötetében a szerzők kijavították a korábbi pontatlanságot és a Pósa család 15. századi castellumának feleltették meg a monostortól nyugatra található erődítményt.⁷⁷ „Türkenschanz” megnevezéssel az erődítményt a II. katonai felmérésen is megtaláljuk (1. kép), de már azt megelőzően, az I. felmérés alkalmával is bejelölték.

⁶⁷ KOPPÁNY 1999, 228.

⁶⁸ Az egykori erődített nemesi rezidenciák török ellenes védelemben betöltött szerepével egy külön tanulmányban fogunk foglalkozni.

⁶⁹ Ezek a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat gyűjteményébe kerültek és a korabeli leltárkönyvben is szerepelnek. Az idők során a régi (1918 előtti) gyűjtemény nyilvántartása homályossá vált, a második világháború idején történő és a későbbi székhelycserék során sok gyűjteménydarab tűnt el, a tárgyak jelölésének elhomályosodása, megsemmisítődése miatt pedig a jelenleg a Temesvári Bánság Múzeum őrizetében található gyűjtemény darabjai közül a Szödin talált tárgyakat valószínűleg nehezen vagy egyáltalán nem lehet azonosítani. Egy e céllal végrehajtott próbálkozás azonban mindenképpen prioritásaink között szerepel a közeljövőben.

⁷⁰ MÁRKI 1892. II. 116-117.

⁷¹ RÁCZ 1883, 97-111.

⁷² RUSU-HUREZAN 1999, 67.

⁷³ RUSU-HUREZAN 1999, 52. Ez utóbbinál a Pósa családot nem említik birtokosként, csupán későbbi adatokat közölnek, melyek tulajdonképpen Szádra (Zadya) vonatkoznak.

⁷⁴ RUSU 2000, 573.

⁷⁵ KOPPÁNY 1999, 228.

⁷⁶ SZASZKÓ 2013, 109, 557. jegyzet.

⁷⁷ BURNICHIOIU 2011, 30.

Az erődítmény a Marostól délre, nagyjából 2 km-re található kis magaslaton helyezkedik el (2. kép). A mezőgazdasági munkálatok miatt sajnos a vár árkai nagy mértékben szét vannak hordva. Első látásra egy dupla árkos, köríves sarokbástyás, motte-szerű kisvárról van szó (3. kép), amely a 14-15. században nagy számban fordul elő Magyarországon területén. Belső méretei kb. 50x45 m, külső árka vonalán 120 m hosszúságú. Régészeti kutatás 1948-ban történt a helyszínen. Ekkor Dorin Popescu a környéken több szondázó jellegű kutatást végzett el, így az erődítmény területén is. Pontosabban a vár belső területét, valamint a déli bástyát vágta át. 1949-ben egy igen szűkszavú ásatási jelentésben a régész közölte szondázása eredményeit, sajnálatos módon bármilyen grafikus dokumentáció nélkül.⁷⁸ Szerkezetekről nem számolt be, csupán annyit említett meg, hogy a vár oldalainak közepén is láthatóak tornyok. A feltárás során talált kerámia alapján a castellumot a 15. századra keltezte a kutató.

Hódos esetében ellenben nem rendelkezünk a kastély terepen való beazonosításával. Erre több lehetséges helyszín kínálkozik. A középkori települést vagy talán inkább csak a castellumot a román elnevezésében is annak emlékét őrző mai Coșteiu falu határába lehetne helyezni Lugostól északnyugatra. 1511-től a század végéig Pószakastély néven ismeretes itt egy település.⁷⁹ Mivel azonban az osztrák katonai térképeken ez Szilha falunak felelne meg, ahol szintén létezett egy, a faluval azonos nevű castellum, a Pószakastély név talán csak egy téves asszociálást takar, bár tény, hogy a Pósa család birtoka a közelben helyezkedett el, hiszen ettől tovább északnyugatra egyebek mellett például Gruni nevű település jelzi a Pósa középkori *Gruon* településének helyszínét, amelyhez vezető úton Hunyadi János adományozott vámszedési jogot a Pósa család-nak.⁸⁰ Második lehetőségként a Lugastól délnyugatra található, ma is Hódos nevezetű helységet tekinthetjük. Mivel a castellum középkori elnevezése Hódos volt, akárcsak a hozzátartozó mezővárosé, inkább ez utóbbi település határában kellene talán keresni. A felmerülő helyek körzetében sem régebben, sem az újabb lelőhely kataszterekben nem szerepelnek erődítmények, ami annak teljes mértékű felszíni elpusztulására utalhat. Minden esetre további lokalizálási próbálkozásokat sem zárunk ez esetben ki.

Az 1472-es oklevél kapcsán tárgyaltuk a fentiekben, hogy Mácsalakan, Derekegyházan és Gyeliden valószínűleg csupán erődítmény udvarházakról beszélhetünk. Ennek ellentmondani látszik a Mácsalaka (Mașloc) határában található, motte-szerű, ovális alaprajzú kis erődítmény (4. kép). Két koncentrikus sánccal és két árokkal rendelkezik, a belső árok legmélyebb pontján napjainkban is 3 méteres mélységet lehet mérni.⁸¹ A macsalakai „vár” szerepel az 1556.-os évi, a törökök által elfoglalt várakat felsoroló listában⁸², következésképpen valóban erődítménnyel kell itt számolnunk, kérdés, hogy 1472 előtt megépült már vagy csupán csak később látták el védművekkel a már korábban létező udvarházat. Az erődítmény jelenleg két kis, a Beregszó mellékfolyásának medre között elterülő dombtetőn található. Még a XIX. században Rómer Flóris, majd nyomán Milleker Bódog is tanulmányozta, alaprajza alapján mindketten őskorinak hatá-

⁷⁸ POPESCU 1949, 92-93. Jelen pillanatban sem az eredeti dokumentáció, sem az ott előkerült régészeti leletanyag hollétéről nincs tudomásunk, ha egyáltalán még őrzik valahol azokat.

⁷⁹ ENGEL 1996, 108.

⁸⁰ DL 93264.

⁸¹ MĂRUIA ET AL. 2011, 289.

⁸² PÁLFFY 2011, 193.

rozták meg.⁸³ Rómer Flóris egy skiccet is elkészített, melyet Milleker átvett.⁸⁴ A helyszínen a temesvári egyetem történelem szakos tanárai és hallgatói végeztek legutóbb felméréseket a megyei műemlék jegyzék ellenőrzése alkalmával.⁸⁵ Az ekkor történő felszíni anyaggyűjtés eredményeként előkerülő késő középkori cseréptöredékek kelteznek a várat.⁸⁶ Téglá és habarcs jelenlétét jelezték főképpen az erődítmény délkeleti részén.

Összegzés

A fentebb bemutatott adatok birtokában néhány következtetés levonása válik szükségessé.

A Pósaí családra vonatkozó okleveles feljegyzések alapján elmondhatjuk, hogy a Temes-közben új életet kezdő és néhány tagja személyében fényes karriert befutó köznemesi család igen jelentős birtokra tett szert.⁸⁷ Ezek több megyében alkottak megközelítőleg összefüggő birtoktömböket egy-egy (5. kép), a fő útvonalak mentén elhelyezkedő mezőváros körül. Igazgatásukra ezek a birtokközpontoknak tekinthető jelentősebb települések határában kiépített nemesi curiák állhattak rendelkezésre (6. kép), ahol a családot az ott szolgáló официálisok, egyéb szolgálónépek, jobbágyok, valamint néhány familiáris segítette. Kezdetben feltehetőleg csak Sződin, az elsők között megszerzett és valószínűleg már akkor a család rezidenciájaként szolgáló birtokon rendelkeztek nemesi udvarral és lakóházzal, később azonban, a birtok bővülésével és a család gyarapodásával, további rezidenciák váltak szükségessé, anélkül, hogy írásban rögzített birtokostálya sor került volna. Az írott források közvetett utalásai alapján viszont teljesen elképzelhető a család tagjai között létrejött szóbeli vagy akár fenn nem maradt írásbeli egyezség léte a birtokok és az udvarházak használatáról. Ez utóbbiak létéről biztosan van tudomásunk Sződin, ahol már a 14. század közepén említik, de a fontosabb birtokközpontokban is állhatott rendelkezésre többé vagy kevésbé kiépített curia, mint például Agyagoson, esetleg Gatályon Krassóban, Petrén Temesben, Árokin Arad megyében, Mácsalakán Temesben stb. A 15. század második felére ezek közül a fontosabbakat meg is erősítik, esetleg új castellumokat építenek. Biztosnak tekinthetjük a Szödi és Hódos mezővárosok közelében emelt „kisvárak” meglétét, melyek közül elsőnek minden jel szerint Hódos épült fel, legalábbis 1458-ban már említik, Sződin viszont csak curiát és házat jegyeznek ekkor fel. Ez teljesen érthető, hiszen Hódos aránylag új szerzemény volt és feltehetőleg rögtön egy castellumot emeltek ide, míg Sződin rendelkezett a család már egy jól kiépült udvarházzal, melyről nem tudjuk, hogy rendelkezett-e valamilyen védművekkel. Castellumot itt csak 1471-ben említenek az oklevelek, tehát az utolsó családfő, István idejében épülhetett. 1472-ben értesülünk további két castellumról Mácsalakán és Derekegyházon, melyek erősített, illetve castellum-szerű volta egyelőre egyéb adatok hiányában kérdéses. Megfejtésre vár továbbá a Pósakastélya nevű, utólag, csupán 1506-tól nyomon követhető castellum identitása. Fontos szerepe lesz e kérdések

⁸³ RÓMER 1878, 95, MILLEKER 1897, 77.

⁸⁴ RÓMER 1878, 94, 29. kép, MILLEKER 1897, 77.

⁸⁵ MÁRUIA ET AL. 2011, 287-295.

⁸⁶ Egyéb 15-16. századra keltezhető edény és fedő töredékek között 15. századra keltezhető kaolin kerámiából készült ivópohár bordás díszű oldaltöredéke is szerepel. MÁRUIA 2011, 295, 1_15.

⁸⁷ Más megyében is rendelkeztek családi vagy szerzett birtokokkal, de a jelentős birtoktestek a Temes-közben tömörültek.

megválaszolásában a régészeti kutatásoknak, melyek az azonosítás mellett a formai meghatározásban, valamint a keletkezésben fognak számottevő eredményeket szolgáltatni. Arra is a régészet fog választ adni, hogy milyen mértékben károsultak, illetve pusztultak el az 1472-ben támadás és ostrom áldozatává vált rezidenciák, meddig voltak még használatban, milyen formában éltek túl a török hódítást. Ugyanitt fontosnak tartjuk azt is megjegyezni, hogy nem csupán maguk a castellumok régészeti kutatása bír kiemelt jelentőséggel, de azok közvetlen környezetének georadaros feltérképezése, majd feltárása is a nemesi curiák topográfiája szempontjából lenne elengedhetetlen.

A kutatás elméletet tekintve a szakirodalomban régebben megfogalmazott, a nemesi rezidenciák meghatározására vonatkozó kritériumok a köznemesek esetében nem mindig tekinthetők mérvadónak, illetve a forrásadottság miatt kevés esetben követhetőek nyomon. Gondolunk itt a család tartózkodási helyére, a perbeidézések helyszínére, a birtoklevelek őrzési helyére, a családtagok temetkezési helyére stb. A Pósa család esetében láthatunk, hogy legalábbis Pósa-t hivatalviselése idejére minden jel szerint családja is követte „tisztviselési rezidenciájára”, ennél fogva nem keltek a család többi tagja, például a feleség megbízásából oklevelek, melyek a család hollétére engednének következtetni. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a női személyek nem játszódtak számottevő szerepet a birtok igazgatásában, mint tudjuk azt a szomszédos Himfy család esetében, és egyéb jellegű iratok sem maradtak fenn, csupán akkor, amikor már nem volt életben családfelelős, nevezetesen az utolsó egyenes leszármazott férfi családtag, Pósa István halála után.

A birtoknevek személyes előnévi használata, egyéb adatok hiányában szintén nem vezetnek minden esetben számottevő eredményre, emiatt állandó lakóhely léte ez alapján csak nagy megfontolással lehet következtetni.

Végezetül kissé negatív hangban fogalmaznánk meg abbéli felismerésünket, hogy bár a régió forrásadottságai ellenére, némely rezidencia esetében több információval rendelkezünk más, csupán egyszeri említésű castellumokhoz képest, ezek egyes esetekben korántsem elégségesek. Ugyanakkor rendelkezünk igen nagyszámú, első vizsgálatra középkorinak meghatározható terepen azonosított objektummal, melyek jó részét kapcsolni tudjuk az oklevelekben szereplő rezidenciákhoz, legyenek azok udvarházak vagy kastélyok. A régészeti kutatások hiánya miatt azonban ezek esetében is megválaszolatlan kérdésekkel vagyunk kénytelenek továbbra is szembesülni. Úgy gondolom viszont, hogy bár néha igen elbátortalanító ez a helyzet, mellyel a fiatal kutató szembesül munkája során, az összes rendelkezésre álló adat összegyűjtése komoly és elengedhetetlen alapot teremthet a Temes-közben lokalizált nemesi rezidenciák programszerű régészeti kutatása számára. Komoly eredményt azonban csak akkor érhetünk el, ha a két kutatási mellékdiszciplína művelői összefognak, és a történészek és a régészek többé nem párhuzamosan, hanem együtt végzik munkájukat komoly anyagi támogatást biztosító pályázatok segítségével, amint erre egyre több példa mutatható.

Felhasznált források és szakirodalom

- AOKLT *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricus tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XII. Budapest–Szeged, 1990.*
- BOLDEA 2013 Ligia Boldea: Structuri domeniiale în Banatul medieval de câmpie. Date asupra patrimoniului funciar al unui comite de Caraș din perioada angevină. *Analele Banatului. Serie Nouă. Arheologie-Istorie XXI (2013) 233-249.*
- BURNICHIOIU 2011 Ileana Burnichioiu: Privilegii, posesiuni, venituri. *Mănăstirea Bizere. I. Szerk. Adrian Andrei Rusu, Ileana Burnichioiu. Kolozsvár, 2011. 25-33.*
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.
- ENGEL 2001 Engel Pál: *Középkori magyar genealógia. Digitális adatbázis. Budapest, 2001.*
- ENGEL 1996a Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája (1301-1457). Budapest, 1996.*
- ENGEL 1996b Engel Pál: *A temesvári és a moldovai szandzsák török kori települései (1554-1579). Szeged, 1996.*
- FEKETE NAGY Fekete Nagy Antal: *A Temesi Bánság Okmánytára. 1093–1590. Kézirat. Magyar Országos Levéltár. P szekció 1732. 1–2. CS.*
- GYÖRFFY 1987 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987.*
- HO *Hazai Okmánytár. V. Szerk. Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső. Győr 1873.*
- JUHÁSZ 1962 Juhász Kálmán: *Egy dél-alföldi birtokhely kiadványai. Aradi regeszták. Gyula, 1962.*
- KARÁCSONYI 1897 Karácsonyi János: A pusztaszeri monostor kegyurai. *Értekezések a Történeti Tudományok köréből XVII (1897-1989) 3-78.*
- KOPPÁNY 1999 Koppány Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai. Budapest, 1999.*
- KRASSÓ Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története. I-IV. Budapest, 1881-1885.*
- KUBINYI 1989 Kubinyi András: Főúri rezidenciák a középkor végén. *A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87–93.*

- MÁRKI 1892 MÁRKI SÁNDOR: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. II. Arad, 1892.*
- MĂRUIA ET AL. 2011 Liviu Măruia, Adrian Cântar, Lavinia Bolcu, Mircea Ardelean, Dorel Micle, Andrei Stavilă, Oana Borlea: *ArheoGIS. Baza de date a patrimoniului arheologic cuprins în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren. Kolozsvár, 2011.*
- MILLEKER 1897 Milleker Bódog: *Délmagyarország régiségletei a honfoglalás előtti időkből. I. Temesvár, 1897.*
- NEUMANN 2007 Neumann Tibor: *A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15-16. században. Győr, 2007.*
- PÁLFFY 2011 Pálffy Géza: Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézbe került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása a Német-római Birodalom rendjei számára. *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére.* Szerk. Terei György – Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Budapest, 2011. 177–194.
- POPA – GORJANU 2007 Cosmin Popa, Gorjanu: Despre familiars și familiaritas în cazul familiei Himfi. *Apulum*, XLIV (2007) 363-382.
- POPESCU 1949 Dorin Popescu: Săpăturile arheologice din județul Arad. Frumușeni. *Studii. Revistă de Știință și Filosofie.* 1/2. (1949) 92-93.
- RÁCZ 1883 Rácz Kálmán: A zásty apátság. *Délmagyarországi történelmi és régészeti Értesítő.* IX (1883) 97-111.
- RÓMER 1878 Rómer Flóris: *Compte-rendu de la huitième session à Budapest. II/1. Resultats généraux.* Budapest, 1878.
- RUSU 2000 Adrian Andrei Rusu: Arad és Temes megye középkori erődítményei. *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. Budapest, 2000.
- RUSU – HUREZAN Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan: *Cetăți medievale din județul Arad.* Arad, 1999.
- RUSU – TODA 2011 Adrian Andrei Rusu, Oana Toda: Amprenta de barcă. *Mănăstirea Bizere I.* Szerk. Adrian Andrei Rusu- Ileana Burnichioiu. Cluj-Napoca, 2011. 79-94.

SZASZKÓ 2013

Szaszkó Elek: *A Szeri Pósaí család. Egy alföldi előkelő család története a 14-15. században.* Doktori disszertáció. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Történelemtudományi Doktori Iskola. http://real-phd.mtak.hu/117/15/v%C3%A9gleges%20disszert%C3%A1ci%C3%B3_Szaszk%C3%B3Elek_doi.pdf. 2015. aug.16. (10.15774.PPKE.BTK.2014.003)

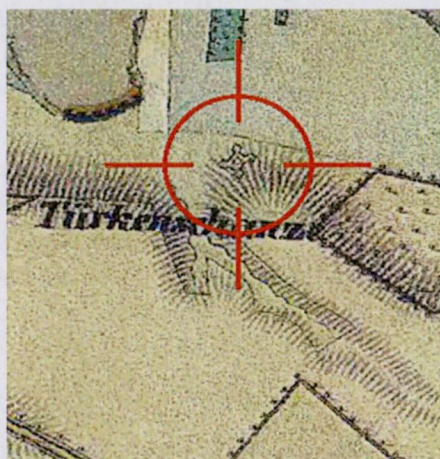
TEMESÓ. II.

Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez (Diplome Privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara). II. 1430–1470. Gyűjtötte: Pesty Frigyes, kiadta: Livia Magina és Adrian Magina. Kolozsvár, 2014.

ZsÓ.

Zsigmondkori oklevéltár. Budapest, I–XII. 1951–.

Térkép melléklet

1. ábra: Szódi castellum a II. katonai térképen

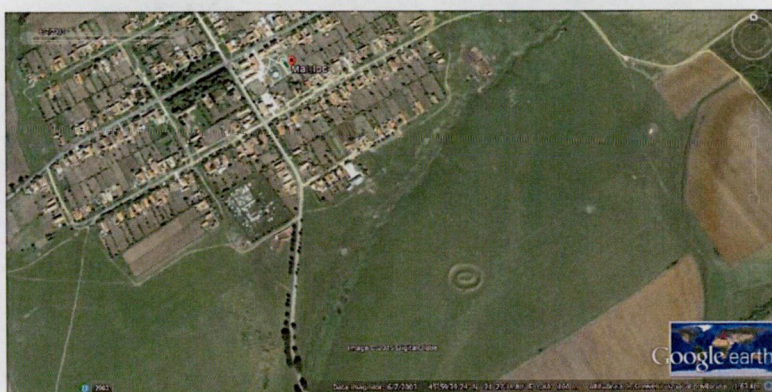
(<http://mapire.eu/hu/map/secondsurvey/?layers=osm%2C5%2C42&bbox=2384725.404269339%2C5797003.334404838%2C2391251.215559186%2C5799716.848908962>. 2017.05.12. 13:21)

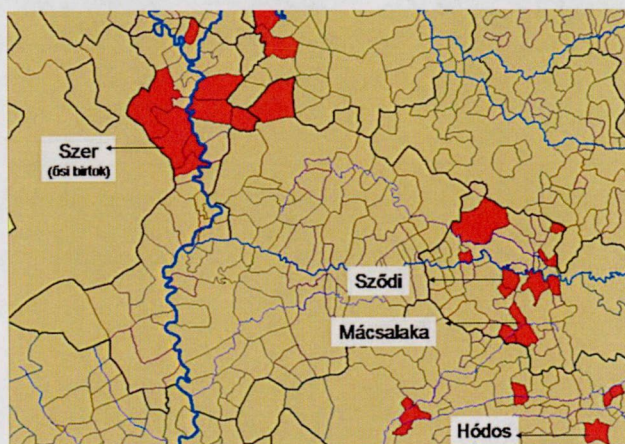
2. ábra: Szódi castellum elhelyezkedése a mai Arad megyei Szépfalu (Frumușeni) település határában (Google Earth szatelit felvétel)

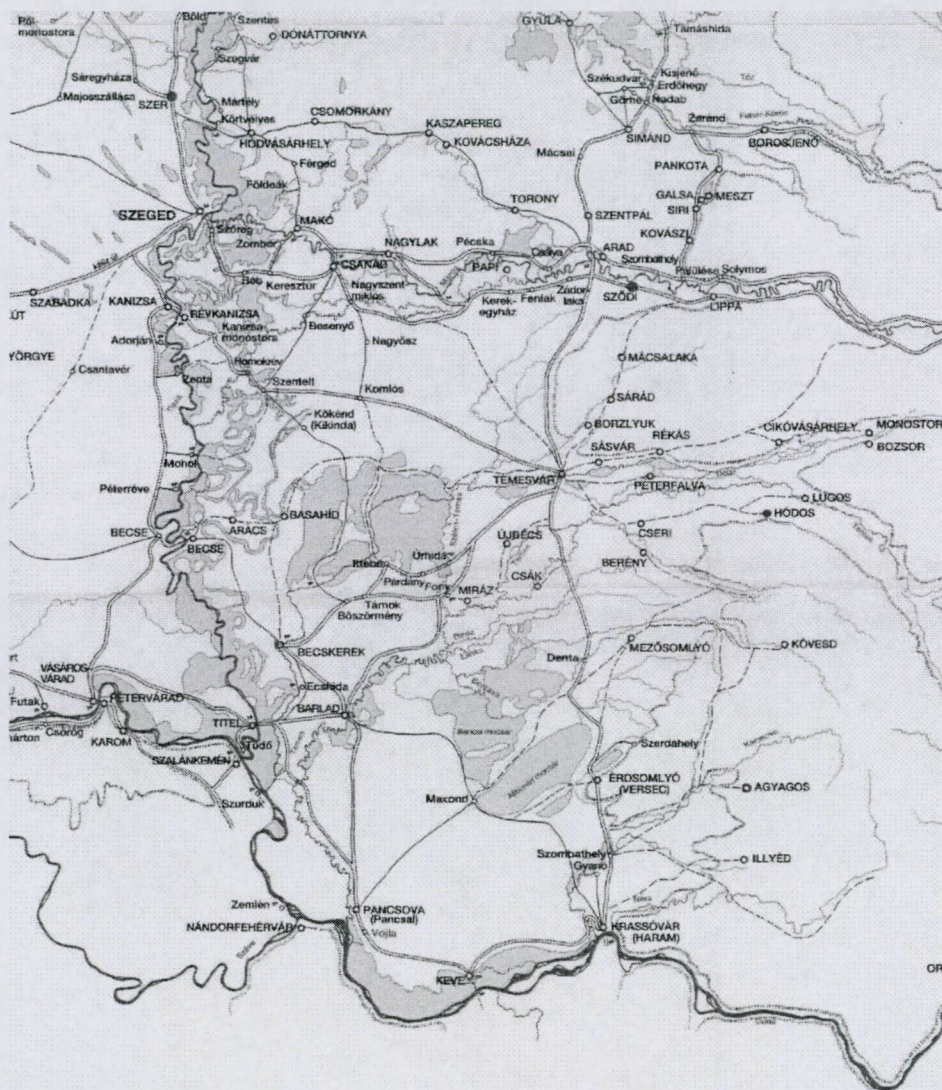
3. ábra: Szódi castellum közeli szatellit felvétele

4. ábra: Mácsalaka (Maşloc, Temes megye) határában található erődítmény

5. ábra: A Pósa család Temes-közi birtokai (Engel Pál: Magyarország a középkor végén: digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről alapján)

6. ábra: A Pósfai család birtokközpontjainak és rezidenciáinak elhelyezkedése a régió középkori úthálózatának térképén (Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14-16. században*. Szeged 2002. 268.-as oldalon található térképe alapján)

Abstract

“Zeudi”. A Medieval Noble Residence in the Maros Valley (Case Study)

The Szeri Pósa family, originated from the Bár-Kalán kindred and established at Sződi (Temes County) is one of the noble families who succeeded to socially rise being in the service of King Charles I of Hungary. Based on the family archive we tried to follow the private estate construction process of the family of Pósa, during several generations. The family estate lay throughout more counties, but mostly it was to be found in the region between the Maros-Tisa-Danube Rivers and was organised in several parts, gravitating usually around a market-place (*oppidum*). Within the boundaries of these estate centres noble residences were constructed. Late medieval charters mention at least four such residences, the main at Sződi, the others at Hódos, Mácsalaka and Derekegyház. Archaeologically two of them can be detected today out on the field as small earth fortifications. Only the one at Sződi (today Frumuşeni, Arad County) was investigated back in the late '40s, but results were published merely as a short text report.